

VPLYV ANGLICKÉHO RANÉHO OSVIETENSTVA V APOLÓGII
Z ROKU 1723*

MÁRIA VYVÍJALOVÁ, Historický ústav SAV, Bratislava

Slovenská historiografia sa dosiaľ nevyjadrila k zásadným otázkam v anonymne vydanom spise *Murices... Sive Apologia*, [1] akými sú ideovopolitická orientácia autora, jeho svetonázor, ideologické predstavy, sociálne názory a skutočný obsah jeho národnoobranného systému.¹ V apologetickom spise napísanom počas zasadania uhorského snemu r. 1723 a vydaného v evanjelickej púchovskej tlačiarňi pred začiatkom ďalšieho snemu r. 1728 nastoľuje autor politickú a právnickú rečou kľúčové otázky z oblasti politického, sociálneho a národnostného života v Uhorsku ako aktuálne dobové problémy.

Doterajšie tvrdenie o profeudálnom a prostavovskom charaktere *Apologie* v zásade neguje jej ideový obsah, vyjadrený bohatou rečou symbolov. Autor vychádza zo stavu prirodzenosti a rovnosti. U jednotlivcov a národov vyzdvihuje od prirodzenosti tie isté fyzické a psychické dispozície a ich rovnosť. [1, ú., s. 3] Pôvod z chudobnej rodiny nepovažuje za dôvod sociálnej diskriminácie. Na starých Rimanoch ilustruje, že sa hanbili za pastiersky pôvod, a preto ho zakrývali vymýšľanými mýtmi o božských predkoch. Dejeписcom

* Štúdiu uverejňujeme vzhľadom na autorkine nové sondy do filozofického a politického myslenia slovenského vzdelanca vo feudálnom Uhorsku prvej štvrtiny 18. stor., ktorý sa s dobovým predstihom prezentuje ako tvorca ideológie novodobého národa a ako stúpenec myšlienky konštitučnej monarchie zabezpečujúcej rozvoj novej, pofeudálnej spoločnosti. V jeho filozoficko-ideologickom programe dominujú znalosti spoločenského vývoja v predfeudálnom rímskom štáte a ideový vplyv Johna Locka, ideológa mladej buržoázie v období anglického raného osvietenstva 17. stor.

¹ V štúdiu sa opierame o výsledky našej rukopisnej monografie. Slovák Matej Bel v kontexte európskeho pokrokového myslenia. [Rekonštrukcia a interpretácia spisu *Murices... Sive Apologia* z r. 1723 a Belových rukopisných diel pripravovaných pre tlač do r. 1722.] K problematike pozri *Vyvíjalová, M.*: Matej Bel autorom *Apologie*. In: Historický časopis (ďalej HČ) 24, 1976, s. 517–570; O politickom, filozofickom a konfesionálnom charaktere *Apologie*: In: HČ 25, 1977, s. 261–270; Sociálne a politické myslenie bernolákovcov. In: HČ 26, 1978, s. 227–258; Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia v Uhorsku. In: HČ 27, 1979, č. 3; Rukopisný spisok Mateja Bela o odstránení nevoľníctva. Zaradené do Právněhistorické studie ČSAV 23, 1980 [V redakčnom pláne]; Projekt Mateja Bela na premenu feudálneho Uhorska z r. 1722. In: Politické, hospodárske a sociálne zápasy na Slovensku v 16. a 17. stor. [Zborník Historického ústavu SAV pripravený do tlače.] Národnoobrodenecká ideológia v tridsiatych rokoch. In: Literárnomúzejný letopis 14, 1979 [v tlači]; Anton Bernolák a osvietenstvo. In: HČ 28, 1980, č. 1.

vyčíta, že zahaľujú nízky pôvod vlastného národa. (1, ú., s. 2) Autor ďalej neguje feudálnu spoločenskú diferenciáciu podľa rodového princípu. Uhorských kráľov od Atilu po Mateja Korvína stručne vyrátal v niekoľkých riadkoch (1, s. 31), avšak naproti tomu obširne opísal hrdinské činy remeselníka Pavla Kniežata (Kinižiho) a vyzdvihol uňho pôvod z chudobnej mlynárskej rodiny. (1, s. 30—31) Šľachte, zakladajúcej si na vojenských zásluhách, adresoval poučenie pre „ľudí vystatovačného ducha“, aby vzali na vedomie, že o vojenskom víťazstve viac rozhoduje duševná sila ako telesná. (1, s. 38) Stav nevoľného sedliactva charakterizoval len ako miernejšiu formu skutočného otroctva. (1, s. 77) Veľkú pozornosť venoval nájomcom pôdy. (1, s. 71—75, 77) Kupeckému remeslu, ktoré sa podľa feudálnych predsudkov považovalo za nečestné zamestnanie, priznáva čestné miesto v spoločnosti a kupcov obhajuje s erudiťou právnika. (1, s. 71—75) S výkonom dehonestovanej kupeckej živnosti spája aj samých zemanov. (1, s. 90) Povýšenie do zemianskeho stavu rovnako priznáva sedliakovi, remeselníkovi a kupcovi. (1, s. 76) Text *Apológie* začína symbolickým obrazom s fašiangovou veselicoou remeselníckeho a roľníckeho ľudu v mestečkách a na dedinách. (1, s. 1) V zásade neguje autoritu Verböczyho, kodifikátora feudálneho práva. V argumentácii využíva rímske právo, ktoré nepoznalo feudálne vzťahy. Už toto potvrdzuje, že v *Apológii* autor nastoľuje predstavu nového spoločenského poriadku, odlišného od feudálneho.

Ideová orientácia autora *Apológie* je nezlučiteľná s prokatolíckym stanoviskom. Autor sa prezentuje stúpencom stoického učenia, v ktorom sa zdôrazňovalo prirodzené právo a rovnosť a eticky sa zavrhovalo otroctvo. Čítuje popredných stoikov Herakleita, Kleanta, *Etiku* od Aristotela, Seneku a neskorších stúpenecov stoicizmu, Justusa Lipsia a Boéthia. (1, s. 2, 8, 11, 12, 16, 21, 111, 113 a i.) Neguje autoritu Tomáša Akvinského, sv. Augustína a ich duchovného učiteľa Aristotela (s výnimkou *Etiky*) a hlási sa k učeniu Pytagora (1, s. 11), ktoré venovalo pozornosť sociálnej otázke. Ako deista sa vyznačuje kritikou biblie: Markovi Efezskému a celému radu cirkevných otcov pripisuje, že zotrúvali v blude (1, s. 42), knihy Mojžiša a Jób neuznáva za zdroj skutočných poznatkov (1, s. 28), pravdy z božieho vnuknutia odlišuje od skutočných poznatkov rozumu (1, s. 7), biblický pôvod rieky Tigris v raji koriguje a ako geograf ju lokalizuje do príslušného arménskeho pohoria (1, s. 82), popiera vrodené pravdy (1, s. 28), ktoré sa dajú zneužiť na upevnenie vlády autority (pozri našu charakteristiku *Apológie* v HČ 1977). Ako stúpenec náboženskej tolerancie vyzdvihol u palatína Františka Illésházyho, nazývaného „najkatolíckejším“, konfesiónalnu extrémnosť a charakterizoval ju podľa rímskeho práva ako uprednostňovanie cirkevnej zvrchovanosti nad štátnou zvrchovanosťou. Adresoval mu výrok Valeriana Maxima, kritizujúceho rímsky štát preto, že „dával prednosť pred všetkým ostatným, a to aj v takých veciach, v ktorých sa žiadalo prihliadať na dôstojnosť najvyššej zvrchovanosti. Vládovia sa preto nezdráhali slúžiť oltárom v domnienke, že len tak budú môcť vládnuť nad svetom ľudí.“ (1, pr., s. 7)

Doteraz zdôrazňovaný profeudálny charakter *Apológie* od základu vyvracia jej obranný arzenál z oblasti rímskeho práva. U autora dominuje úsilie príkladmi z rímskej politicko-spoločenskej sféry vyvodzovať analógie pre politický a sociálny vývoj vo veľkomoravskom štáte, v ranouhorskom a v novodobom uhorskom štáte. Vznik veľkomoravského štátu (Čechy, Morava, Sliez-

sko, Poľsko), do ktorého ako organickú súčasť ráta Panóniu, pravlast Slovákov, charakterizuje na princípe spoločenskej zmluvy a prirodzeného práva. (1, s. 64–66) Jeho účel a funkciu definuje ochranou základných atribútov človeka: života, osobnej slobody a súkromného vlastníctva. Svätopluka bráni pred výmyslami uhorských kronikárov, ktorí mu pripísali potupný predaj ríše za koňa a zdôrazňuje, že podobným obchodom bol by sa pripravil „o vlastnú dôstojnosť, majetky... celú slobodu a napokon aj život svoj a svojich ľudí“. (1, s. 69) Zánikom ochrany základných atribútov človeka vyznačuje stratu účelu štátu, pretože sa v ňom neguje dôstojnosť čiže rovnosť pred zákonmi. (Pozri našu štúdiu v HČ 1979) Dochádza k stavu otroctva, čo znamená závislosť od absolútneho monarchu, ochranu feudalizmu, ako sa zdôrazňuje v súvislosti s Bencsikom, ktorý potupnou bájkou o Svätoplukovi uvrhol Slovákov do „okovov otroctva“ (1, s. 10, 71, 110), lebo im prisúdil feudálnu závislosť de iure divino. (2, s. 106–107, 152) Autor *Apológie* prezentuje Svätopluka ako štátnika rešpektujúceho zmluvu a vládnuceho v zhode so zákonmi. Pri zániku Svätoplukovho štátu vyzdvihuje vierolomné porušovanie dohody zo strany Maďarov. (1, s. 70) Vznik ranouhorského štátu na území dávnej Panónie motivuje princípom spoločenskej zmluvy a ochranou súkromného vlastníctva. (1, s. 58) Budovanie uhorského štátu počas vlády Štefana dokazuje podľa vzoru rímskeho štátu. Panónski autochtónni Slováci a Nemci získali občianske práva v zmysle štátneho občianstva a Maďari ich prijali do spoločnej vlády. Na tomto princípe, zdôrazňuje, vybudovali sa pevné základy uhorského štátu. (1, s. 58) U dávnych Slovákov, Nemcov, Maďarov vyzdvihuje, že mali skoro ten istý spôsob života a to isté spoločenské zriadenie. (1, s. 29) U novodobých Slovákov, Nemcov a Maďarov akcentuje ich rovnocenné postavenie, že sú si rovní a nejestvuje medzi nimi podriadenosť (1, s. 75) Ich rovnosť pred zákonmi zdôrazňuje tou istou ochranou ich osobnej slobody a súkromného vlastníctva. (1, s. 62) Argumentáciou o vzniku uhorského štátu na základe spoločenskej zmluvy a prirodzeného práva, už nie scholastického a závislého od božskej autority, s absenciou feudalizmu a absolutizmu paralyzuje Bencsikovu patriarchálnu teóriu vzniku uhorského štátu, opierajúcu sa o princíp násillia. Autor prisúdil rovnako Slovákom a aj Maďarom pôvod od Jafeta, ktorý, zdôrazňuje, bol „vyňatý z okovov otroctva“. (1, s. 36, 61) Vyjadril tak dôležitú dobovú politickú tézu, že ho božská autorita nepodrobila prvému prarodičovi Adamovi ako zvrchovanému vládcovi, čím prízvukoval, že sa narodil v stave prirodzenosti a rovnosti. Odmietol Bencsikovo odvodzovanie pôvodu Maďarov od Nimroda, pretože v jeho generačnej línii sa vyskytol potomok (Chámov vnuk Nabrod), ktorý si razil cestu k šamovláde. (1, s. 21, 36) Zmluvnou teóriou vzniku uhorského štátu, akcentujúcou stav prirodzenosti a rovnosti a voľbu formy vlády, negoval autor *Apológie* Bencsikovu patriarchálnu teóriu vzniku uhorského štátu, ktorá odvodzovala politickú moc od vládcu s uchvatiteľskou mocou a obhajovala absolutizmus ako politickú nádstavbu feudalizmu. Autor zdôrazňuje posvätnosť zmluvy (1, s. 38), bohato ilustruje pietny akt jej dodržiavania (1, s. 87–88), plnenie dohôd v Svätoplukovom štáte. (1, s. 61, 70) Protestantského historika P. Rewu uprednostil pred katolíckym polyhistorom M. Szentiványom preto, že pôvod ľudstva dokazoval od Jafeta, od ktorého si odvodzovali pôvod civilizované európske národy (1, s. 36), ktoré v skutočnosti neuznávali panovníka s absolútnou mocou.

V spise sa neobraňuje feudálna národnosť. Autor zdôrazňuje existenciu

troch hlavných národov v Uhorsku, a to Slovákov, Nemcov a Maďarov (1, ú., s. 3, 77), o ktorých s dobovým predstihom podáva predstavu, ako by boli modernými národmi v uhorskom štáte novodobého typu. Prízvukoval to v pripomienke, že sa nemieni vyjadriť k postoju historikov v otázke troch hlavných národov v Uhorsku, účastníci dišputy v *Apológii* mali slobodnú vôľu zaujať k nej vlastný názor. (1, ú., s. 3)

Podľa akého vzoru vznikne štát novodobého typu, definuje pôvodca *Apológie* vo významnom pasuse s prevzatou politickou tézou autora, ktorého hodnotil ako osobnosť veľkého formátu, avšak jeho meno zamlčal. Zdôrazňuje jeho dôležitú tézu: spoločnosť má nevyhnutne vzájomným príspevím splývať a výsledkom tohto zjednotenia budú rovnaké práva a povinnosti pre všetkých. (1, ú., s. 3) Vyznačil vznik politického spoločenstva, ktorého členovia majú so spoločným súhlasom splynúť, zjednotiť sa zákonodarnou mocou, oprávňujúcou vydávať a realizovať zákony pre spoločné blaho. Ako vzor takéhoto legislatívneho splynutia v novodobom štáte pripomenul Angličanov, Škótoch, Belgičanov, ktorí sa v skutočnosti sformovali do novodobých národov a vystriedali feudalizmus vyspelejším spoločenským poriadkom. Pri Angličanoch akcentoval, že vynikajú láskou voči občanom, čím vyzdvihol charakter ich spoločenského zriadenia, v skutočnosti od r. 1688 podporujúceho nový, buržoázny vývoj. V enumerácii európskych národov nebolo náhodné ani umiestnenie Angličanov hneď popri Škótoch (1, ú., s. 3), ktorí v skutočnosti utvorili úniu spojením vlastných parlamentov r. 1707, čím vznikla Veľká Británia. V *Apológii* sú príklady zo sociálneho a hospodárskeho vývoja európskych štátov s vyspelejším spoločenským poriadkom: Anglicka (1, ú., s. 3), Belgicka (1, s. 88—89), Dánska (1, s. 87—88), Švajčiarska (1, s. 26), Švédska (1, s. 87—88), Talianska (1, s. 84, 85), Portugalska (1, s. 86), Španielska (1, s. 84, 85), Nemecka (1, s. 26, 85).

Ku vzniku novodobého štátu sa vyjadruje autor aj teoreticky. Účel a funkciu štátu vymedzuje ochranou základných atribútov človeka: života, cti, osobnej slobody a súkromného vlastníctva. (1, s. 12) Prízvukuje prirodzený zákon ochrany života, právo určiť mieru trestu a jeho výkon na stupni úmernom rozsahu spáchaného násillia. (1, s. 12) Vyzdvihuje prirodzený zákon ochrany osobnej cti ako súčasť sebaobrany. (1, pr., s. 4, 111, 112) Zdôrazňuje prirodzený zákon obrany osobnej slobody, ktorá je nescudziteľná, človek ju stráca len so smrťou. (1, s. 12, 109—110) Ďalej akcentuje prirodzený zákon ochrany súkromného vlastníctva. (1, s. 12) V súvislosti s ochranou základných atribútov človeka zdôrazňuje právo určovať a realizovať tresty (1, s. 12), čo znamená mať moc vydávať zákony a uvádzať ich do života. Vyznačuje zákonodarnú a výkonnú moc. Do textu vsunul aj dôležitý termín „prerogatíva“ (1, s. 12), ktorá poskytuje právo konať mimo zákona. Komentoval ju pri severskom vládcovi ako „prepotrebné opatrenie“, aby mu zabránilo obmedzovať slobodu v krajine a ľubovoľne zvyšovať dane. (1, s. 40) Proti monizmu panovníkej moci sa nastoľuje v *Apológii* trojdielna štátna moc (zákonodarná, výkonná a prerogatíva), ktorú zabezpečuje konštitučná monarchia.

Predstavu o Uhorsku ako o štáte novodobého typu nastolil charakteristikou jeho spoločenského zriadenia, v zásade sa líšiaceho od feudálneho: „národ dnešných Slovákov... s našimi Nemcami a Maďarmi... podlieha tým istým zákonom, život si chráni v tej istej slobode, majetok si bráni tým istým právom“. (1, s. 62) Konkretizoval predstavu o Uhorsku ako o štáte so superiori-

tou zákonov nad panovníkom. Účel a funkciu štátu vymedzil ochranou osobnej slobody a súkromného vlastníctva ako základných atribútov človeka. Rovnocenné postavenie národov vyvodzuje z rovnakých atribútov pertinencie k novodobému štátu. U Slovákov a Maďarov akcentuje tú istú pôdu, čo je spoločným vlastníctvom a je zdrojom autochtonnosti, z ktorej vyplýva štátne občianstvo, takú istú historickú minulosť spojenú s vojenskými zásluhami, rovnaké práva a povinnosti a takú istú dôstojnosť novodobého národa, čiže rovnosť pred zákonmi. [1, s. 62] Namiesto feudálneho vlastníctva pôdy zdôrazňuje od prirodzenosti spoločné vlastníctvo pôdy. [1, s. 62, 90, 109 a i.] Tri hlavné národy, a to Slovákov, Maďarov a Nemcov v novodobom chápaní [natio Slavica, natio Hungarica, natio Germanica — 1, ú., s. 3, 77] spája s útvarom, ktorý nazýva „Natio Hungarica“. [1, s. 62] Pojem „Natio Hungarica“ (s veľkým písmenom N) treba odlišovať od „natio Hungarica“ s predstavou maďarského novodobého národa. Autor *Apológie*, uplatňujúci princíp rímskeho práva, prezentuje pojmom „Natio“ antický spôsob vyjadrenia zaužívaný v oblasti rímskeho medzinárodného práva. Termín „Natio“ chápe vo význame „štát“ a jeho obsah definuje takto: „Štát tvoria ľudia narodení na tej istej pôde a obdarení štátnym občianstvom.“ [1, s. 62] Príslušnosť k štátu vymedzuje zásadou: narodíť sa na tej istej pôde a trvale na nej bývať, z čoho vyplýva autochtonnosť a právny nárok na štátne občianstvo. [1, s. 62—63] Pridáva k nim aj podmienku príbuzenských zväzkov [1, s. 58, 64], ktoré sa ako miešanie sociálne a nacionálne rozdielneho obyvateľstva (nejde tu o biologický aspekt splyvania) považovalo podľa rímskeho práva za akceleračný faktor integrácie spoločnosti. V starom občianskom práve Rimanov sa zdôrazňovalo mocenské príbuzenstvo, ktoré sa pojmovo neopieralo o pokrvný pôvod, ale o moc rodov. Pojmom „Natio Hungarica“ vyjadruje autor *Apológie* predstavu o uhorskom štáte, kde konštitučná forma vlády zabezpečuje rozvoj novej, po-feudálnej spoločnosti. Doterajšia interpretácia pojmu „Natio Hungarica“ v zmysle „uhorského národa v stavovsko-politickom význame“ vyplýva vlastne len z nedocenenia politického myslenia slovenských vzdelancov 18. stor. V predstave, že obrodenecká generácia ešte nie je schopná politicky myslieť, dospelo sa k nesprávnemu záveru, ako by si uvedomovala príslušnosť iba k feudálnemu uhorskému národu. Naproti tomu slovenská obrodenecká inteligencia sa prezentuje už výrazným politickým myslením, v ktorom dominuje idea moderného národa a novodobého štátu. Uvedomovala si politický postulát, že moderný národ má zabezpečené podmienky rozvoja len vo vyššej spoločenskej formácii, než akou je feudálna. Dôležitý pojem „splyvať“, v *Apológii* vo formulácii „in unam civitatem [nationem] coalescere“, „in unam gentem coalescere“ [1, s. 58, 59], sa v slovenskej historiografii nesprávne vysvetľuje v ominóznom význame, ako by sa slovenskí vzdelanci, najmä zemianskeho pôvodu, hlásili k účasti na „uhorskom politickom národe“. Podľa rímskeho práva dáva autor pojmu „splyvať“ politický význam v novodobom chápaní. V skutočnosti si pod ním predstavuje legislatívne zjednotenie, splynutie v štát novodobého typu, z čoho vyplývajú práva a povinnosti. [1, ú., s. 3] Splynutie zákonodarnou mocou stotožňuje s nevyhnutnosťou, ktorou sa utvorí štát [civitas, natio v zmysle štátu] v záujme ochrany základných atribútov občana. [1, s. 58] „Splyvať v jeden ľud“ [gens] chápe autor ako utvorenie „ľudu“ v politickom zmysle, vo význame súhrnu všetkého obyvateľstva pozostávajúceho z rozličných sociálnych vrstiev a z viacerých národov. Náзорne to ko-

mentuje vo formulácii, kde objašňuje, prečo majú mať príslušníci troch hlavných národov spoločný názov Uhri. Doslova: „Tým, čo sa podľa zmluvy dohodli, keďže je im tá istá pôda vlastná a spoločná, patrí sa tiež, aby vystupovali pod tým istým názvom ľudu a pod tým istým menom štátu.“ (1, s. 90) Vyznačil skutočnosť, že ak sa všetky tri národy na spoločne obývanom území ako autochtóni dobrovoľne spojili v politické spoločenstvo, je potrebné, aby sa jednota vôle dosiahnutá legislatívou prezentovala aj navonok tým, že vystupujú jednotne ako uhorský „ľud“ v zmysle súhrnu všetkého obyvateľstva rozličnej sociálnej a nacionálnej príslušnosti, ako Uhri v zmysle občanov príslušných do spoločného štátu novodobého typu. Jednotný názov Uhri neznamená teda, že by Slováci, Maďari a Nemci podľa pôvodu a jazyka prestali byť osobitnými národmi. Že ide o proces legislatívneho splynutia, ktoré neznamená ujmu svojbytnému národnému organizmu, neohrozuje existenciu národného jazyka a tradícií ani jednému z troch národov, dokazuje autor výstižným príkladom z oblasti rímskoprávnej vzdelanosti. (1, s. 58—59) Jeho interpretácia sa dá aplikovať na Uhorsko s predstavou novodobého štátu v takomto zmysle: ak Slováci ako autochtóni dávnej Panónie zmluvne utvorili s Maďarmi, ktorí prišli neskôr, spoločný uhorský štát, nevyplýva z tohto zjednotenia, že by sa mali vzdať pôvodného názvu Slovákov, stať sa a nazývať sa Maďarmi, zrieknuť sa materinskej reči a starootcovského kroja. Územie dávnej Panónie a novodobého uhorského štátu spoločne zveľaďujú hrdinskými činmi všetky v ňom žijúce národy. Ríša Hunov, predchodcov Maďarov, zanikla a s ňou aj jej meno. Maďari sa k Slovákom pripojili a s nimi splynuli, čiže sa legislatívne zjednotili v spoločný štát. Príslušníci všetkých troch národov získali jednotný názov Uhri a latinčina sa im stala spoločnou komunikačnou rečou. (1, s. 58—59) Autor akcentoval, že jazyk ako základný atribút národa, jeho obyčaje a tradície sú nedotknuteľné a ako súčasť prirodzeného práva nescudziteľné. Predstavu politického splynutia v „ľud“ ilustruje vo významnej pasáži, kde v súvislosti s tými príslušníkmi šľachty, čo v minulosti hájili záujmy meštianstva, akcentuje, že časť šľachty, naklonenej novému spoločenskému vývoju, uznala slovenské meštianstvo a sedliactvo bývajúce na spoločnej pôde za praobyvateľov, ktoré nielen autochtónnosťou, ale aj právnym nárokom získalo občianstvo v štáte založenom na princípe spoločenskej zmluvy. Priznala meštianstvu rovnosť pred zákonmi, utvorila s nimi „ľud“ v politickom zmysle a legislatívne splynula s nimi v štát novodobého typu. (1, s. 109) Autor podáva názorne predstavu utvorenia „ľudu“ v zmysle triedy v novodobom štáte podľa vzoru anglickej buržoáznej revolúcie (1688), keď sa vznikajúca buržoázia s meštianstvom a sedliactvom kompromisom spojila s časťou buržoázne zmýšľajúcej šľachty a likvidáciou feudalizmu razili cestu novému spoločenskému poriadku. Ucelený politický systém vymedzujúci rozsah a účel občianskej vlády, projekt konštitučnej monarchie v záujme nového, buržoázneho rozvoja spracoval anglický filozof a politik John Locke (1632—1702) v spise *Two Treatises of Government* vydanom r. 1690. (3) Historik, oboznámený s európskym raným osvietenstvom, ktoré je determinované Lockovými filozofickými a politickými názormi, má možnosť v *Apológii* sledovať vplyv tohto ideového a teoretického arzenálu anglického mysliteľa. Žiaľ, Lockov vplyv na európske rané osvietenstvo a jeho zásluha a prvenstvo vo výbudovaní ideológie moderného národa v rámci konštitučnej monarchie sú známe len našim filozofom a odborníkom v oblasti národnej ekonómie. Nestretli sme sa s poznat-

kami, dokazujúcimi Lockov politický vplyv v prvej štvrtine 18. stor. ani v slovenskej, ani v uhorskej a ani v maďarskej historiografii. Locke nastolil na princípe spoločenskej zmluvy a prirodzeného práva rovnosť občanov pred zákonomi v rámci konštitučnej monarchie už r. 1690 v diele *O pôvode, rozsahu a účele občianskej vlády*. [3] V období, keď sa buržoázna revolúcia v Anglicku skončila kompromisom, Locke sa stal obhajcom životných záujmov buržoázie ako novej a vtedy najpokrokovejšej triedy. K. Marx a F. Engels radili Locka popri jeho anglických predchodcoch „k otcom školy francúzskych materialistov, ktorí — napriek všetkým víťazstvám Nemcov a Angličanov na pevnine a na mori nad Francúzmi — urobili 18. stor. prevažne francúzskym storočím, a to dávno pred francúzskou revolúciou“. [5, s. 58, 273] Slovenská historiografia dosiaľ nedocenila vplyv anglickej ranej buržoáznej revolúcie na politické myslenie slovenských vzdelancov v 18. stor. a v dôsledku toho ešte ani nedefinovala rozdiel, kedy ide vlastne o vplyv Veľkej francúzskej buržoáznej revolúcie a anglickej kompromisnej buržoáznej revolúcie, ktorej ideový arzenál väčšmi konvenoval ideologickým teoretikom potláčaných národností v rakúskej monarchii.

Otázka rekatolizácie mala vážny dosah na vznik *Apológie*. V sociálnych pomeroch Trenčianskej stolice sa odráža dynamika rozporov v r. 1719—1729, v období zvýšeného politického úsilia upevňovať absolutistickú monarchiu na monokonfesionálnom princípe. V *Apológii* sa akcentujú záujmy meštianskych a sedliackych vrstiev [1, s. 1, 76—77, 109 a i.], privilegovaná stavovská šľachta sa odlišuje (v predslove) od novej šľachty, ktorá je naklonená meštianstvu a sedliactvu [1, s. 76, 109], je ochotná podporovať nový spoločenský vývoj. Od r. 1719 a najmä od marca do júna 1723 (na *Apológii* sa pracovalo od polovice februára) prebiehala v Trenčianskej stolici petičná akcia slovenských protestantských zemanov proti mestskému magistrátu v Trenčíne. Išlo v nej nielen o obranu náboženských slobôd, ale aj o sociálne zrovnoprávnenie spoločenských vrstiev diskriminovaných z konfesionálnych dôvodov. Trenčiansky magistrát popieral nekatolíkom od prirodzenosti rovnosť, negoval ich fyzické a psychické dispozície pre úradné funkcie, v dôsledku čoho im upieral účasť vo verejnom živote a členstvo v cechových organizáciách. [12, spisy v O.E.L.] Trenčianski zemaní, podpisujúci sa v petíciách ako občania, hájili v boji za náboženské slobody a sociálne zrovnoprávnenie aj životné záujmy meštianstva a sedliactva. Prezentujú nižšiu šľachtu, zväčša pauperizované zemianstvo nového typu, ktoré bolo naklonené novodobému spoločenskému vývoju. Na čele hnutia stál Pavel Prileský, ktorého schopnosti právnik a politika a zásluhy o verejné blaho sa v *Apológii* vysoko vyzdvihujú. [1, s. 95—96] Predmetom sťažnosti trenčianskych zemanov boli popri inom represálie proti remeselníkom a kupcom, ktorých z konfesionálnych dôvodov pokutovali peňažným trestom a žalárom. Nájomcov pôdy na základe zemepanského práva vyhánali z pôdy. [12, spisy v O.E.L.] V zhode s touto sociálnou otázkou je v *Apológii* obšírne formulovaná obrana práve nájomcov pôdy a kupcov [1, s. 71—75, 77], výčapníkov a výrobcov piva. [1, s. 81, 88] Bencsikov konfesionálny extrémizmus sa zameriaval proti nekatolíckym mešťanom a kupcom, ktorým popieral nárok na štátne občianstvo. [2, s. 102—103, 160] V *Apológii* sa odráža boj „za práva človeka“, preto sa v nej teóriou prirodzeného práva akcentuje stav prirodzenosti a rovnosti. Nastoluje sa predstava štátu zodpovedajúceho ľudskej prirodzenosti. Otázka patronátneho práva súvisela so sociálnym problémom

nájomcov pôdy. Autor *Apológie*, odporca Verböczyho feudálneho šľachtického práva, použil z jeho *Tripartitum* iba jediný údaj, a to o pátronátnom, práve na ilustráciu toho, že jeho pôvodným účelom bola starostlivosť o kostol a jeho interiér. (1, s. 27) V skutočnosti sa zamieňalo stredoveké patronátne právo so zemepanským právom. Vďaka kancelárovi Mikulášovi Illésházymu, ktorému bola *Apológia* pôvodne venovaná, vyhotovili na petíciu koncept ochranného privilégia v júni 1723, v ktorom sa prísne zakazovalo vyháňať nájomcov pôdy zo zemepanstiev a tých sedliakov, ktorých postihli represálie, vrátiť na pôvodné miesto (12, spisy v O.E.L.) V Trenčianskej stolici bola aktuálna otázka pôvodnej akumulácie, s ktorou súviselo odlučovanie sedliakov od pôdy. Nie je náhodné, že kancelár Illésházy má podrobnú charakteristiku oddelenú od genealógie vlastného syna Jozefa, známeho rekatolizátora, v predslove *Apológie*, kde je najviac formulácií so zdanlivo prokatolíckou fásadou. U kancelára Illésházyho zdôrazňuje autor štátnickú múdrosť a právnickú erudíciu, nazýva ho pilierom spoločnosti, vyzdvihuje u neho zmysel pre verejné blaho, umiernenosť a triezvosť, rovnakú vládnuosť voči každému a obdivuhodnú zhovievavosť voči protivníkovi a aj odporcom. (1, s. 99—101) Kancelár Illésházy v blízkosti panovníka Karola III., presadzujúceho násilnú rekatolizáciu, si uchoval napriek horlivosti katolíka zmysel pre náboženskú toleranciu. Súvislosť medzi petičným hnutím a zásahom kancelára Illésházyho sa v *Apológii* priamo vyznačuje. Illésházyho prirovná autor k dvom významným štátnikom, k anglickému kancelárovi Th. Moorovi a kancelárovi Kassiodorovi z čias vlády gótskeho Teodoricha. (1, s. 99—101) Moora mu stavia za vzor, keď sa smelo postavil na odpor proti Henrichovi VIII. práve vtedy, keď neuznával jeho zvrchovanosť v cirkevných veciach. Prirovnanie ku Kassiodorovi malo tak isto hlboký zmysel. Gótsky štátnik vynikal tendenciou zbližiť germánsky živel, ariánskych Gótov a katolíckych Rimanov. V marginálnej poznámke o smrti kancelára Illésházyho [v septembri 1723] sa nie náhodou uvádza, že ho pochovali u viedenských františkánov. (1, s. 99) Nebol teda persona grata u viedenských jezuitov, ktorí mali silný vplyv na dvore cisára Karola III. V *Apológii* sú viaceré očividné protijezuitské narážky. (1, pr., s. 1—2, s. 49, 113) V súvislosti s rádovými kňazmi sa vyzdvihuje, že „nenarábajú ľahko perom, aby neupadli do nemilosti alebo do nenávisťi u mužov, čo sú predovšetkým úsudkom slabší“. (1, pr., s. 1—2) Trenčianski zemani po smrti kancelára Illésházyho stratili ochranu vo Viedni. Júnové ochranné privilégium sa im nedostalo do rúk, vicepalatín Mikuláš Pálffy ho dal odložiť ad acta. (12, spisy O.E.L.) V *Apológii* sú viaceré zmienky aj o kalvínoch (1, s. 49, 101) Trenčín u súčasnosti dáva za vzor kalvínske mesto Debrecín s pripomienkou, že si na poslednom sneme vydobylo privilégium. (1, s. 26) Cituje pasusy o cigánoch z diela nemeckého kalvína Sebastiana Münstera (*Cosmographia universalis*), ktorý figuroval na cirkevnom indexe. V období silnej rekatolizácie vystupujú v *Apológii* negovaní protestantskí autori (Juncker, Eckhardt, Schurtzleisch, Zwitteringer, často citovaný P. Rewa) a katolícki a protestantskí autori na cirkevnom indexe (Helmold, Godofredus, Cluverius, Jansen, vyzdvihovaný Bellarmín, Boéthius, obhajca prirodzeného práva a odporca tyranie, anglický epigramatista Owen). Autor vyzdvihuje predovšetkým osoby aktívne v reformačnom hnutí a do úradia stavia postavy pôsobiace v protireformačnom hnutí. Medzi významnými palatinmi Jurajom a Stanislavom Thurzom (1, s. 102) neuviedol v rekatolizácii dôležitého palatína Žigmunda Forgácha, predchodcu

St. Thurzu. Jeho nástupcu Mikuláša Esterházyho uviedol len v zátvorkách. (1, pr., s. 6) Tento palatín, vnuk Žofie Illésházyovej, rekatolizoval a bol silným odporcom protestantov. Naproti tomu jeho menovca, ďalšieho palatína Mikuláša Esterházyho, syna tej istej Žofie Illésházyovej, povýšil za zásluhy v reformačnom hnutí priamo za fénixa spoločnosti. (1, s. 101) S palatínmi spája pojem „kacír“ a „odpadlík“. Je to reancia na Bencsikove formulácie, v ktorých popiera protestantom stať sa členmi uhorského štátu, pretože sa pre odboj proti panovníkovi vo veci viery stali „kacírmí“ a „odpadlíkmi“. (2, s. 103—104) V *Apológii* sa symbolicky naznačuje, že títo palatínovia aj napriek tomu zastávali vysoký administratívny úrad, boli členmi uhorského štátu.

O púchovskej evanjelickej tlačiarňi, kde *Apológia* vyšla, je dôležité pripomenúť, že bola objektom pozornosti úradných kruhov. V máji 1720 sa na trenčianskej kongregácii rokovalo o intimáte vydanom vo Viedni, kde sa konštatovalo, že v tlačiarňi vychádzajú knihy, ktoré majú podliehať prísnej cenzúre. Trenčianskeho slúžneho poverili, aby vec vyšetril, tlačiareň zrušil a jej zariadenie zhabal. (14, Protoc., s. 328) Vtedajším slúžnym bol Juraj Prileský, katolík, vlastný bratanec Pavla Prileského, protestanta. Služný zrejme vyriešil vec bez postihu tlačiarne, pretože pôsobila naďalej. Sťažnosť proti snahe zaviesť cenzúru na produkciu tlačiarne sa dostala aj do memoriálu z marca 1723, ktorý sa zachoval v snemovom diárii Pavla Prileského. (15)

Dokladom o finančnej úhrade za vytlačenie *Apológie* je jednoriadkový údaj o zaplatení účtu v spisoch trenčianskeho podžupana Juraja Prileského. (13) Údaj sa síce spomína v správe stoličného pokladníka, avšak celú správu vlastnoručne napísal sám podžupan, a to až r. 1730, hoci vyúčtovanie sa podávalo za r. 1727—1728 a aj sám pôvodnú sumu 151 zl. zvýšil na 207 zl. 50 den. Treba zdôrazniť, že podžupan Juraj Prileský bol vlastným bratancom Pavla Prileského, ktorého obrana trenčianskych protestantských zemanov bola pred verejnosťou i stoličnými úradníkmi najprísnejšie utajená. V *Apológii* sa uvádza podžupan Juraj Prileský hneď popri vlastných bratancoch Pavlovi a Mikulášovi Prileskom (1, s. 95), čím sa vyznačuje ich príbuzenský vzťah. U Juraja zdôraznil autor zrelú múdrosť a v konfesionálnom ohľade ho nazval „neškodným horlivcom“. Naproti tomu jeho stoličného kolegu Kr. Ugronovicha, ktorý bol jeho predchodcom v úrade podžupana, charakterizoval ako „najzúrivejšieho predbojovníka katolíckej viery“. (1, s. 95) Podžupan Juraj Prileský si mohol dovoliť uhradiť účet za *Apológiu* zo stoličných peňazí aj bez vedomia šľachty, na čo poukazuje to, že správu o vyúčtovaní sám vlastnoručne vyhotovil a predložil až o dva roky neskôr. Súdime, že zásluhy podžupana Prileského treba pripísať aj to, že naklonil župana Jozefa Illésházyho, horlivého rekatolizátora, aby dovolil vydať *Apológiu* s jemu pripísaným venovaním, hoci jej obsah je výslovne protistavovský a protifeudálny. Toto najvýrečnejšie potvrdzuje, že grófovi Illésházymu nebola politicky exponovaná *Apológia* vôbec zrozumiteľná. Ideovopolitická orientácia a sociálne názory autora sú nezlučiteľné s feudálnym svetonáhľadom príslušníka stavovskej šľachty. Ostré protirečenie skrýva aj to, že mladý Illésházy dovolil, aby proti Bencsikovi, stúpcovi takého istého konfesionálneho extrémizmu, vyšiel spis práve v púchovskej evanjelickej tlačiarňi.

Otázku autorstva *Apológie*, pripisovaného J. B. Maginovi, treba riešiť v súlade s ideovopolitickou orientáciou a sociálnymi názormi pôvodcu. Za autora *Apológie*, stotožňujúceho sa s Gnorimednopoliprostatusom, účastníkom v trialó-

gu, nemožno rátať Magina len preto, že sa spomína jeho pobyt vo Viedni vo veci vážnejšieho štúdia. (1, s. 85) V závere sa uvádza, že tento muž vošiel do istého viedenského hostinca, aby sa presvedčil o rozličnej chuti, vône a farbe piva. Tu mu pre tento účel predložili deväťoraké druhy. Pred touto zmienkou a po nej nasledujú odborné poznatky o vinárskej produkcii vo vyspelejších európskych štátoch (v Taliansku, Španielsku, Francúzsku, Nemecku a i.). Autor sa tiež vyjadruje k zásadným otázkam nového spoločenského vývoja, čo bolo stanovisko v ostrom rozpore s jezuitskou ideovou orientáciou poplatnou scholastickému mysleniu. Výskyt spisu nemeckého jezuitu J. Gretsera *Murices catholicae... positi et sparsi* z r. 1608 (dve slová z nadpisu *Murices*, *sparsi* sú v názve *Apológie*) v Maginovej knižnici nie je ešte argumentom pre Maginovo autorstvo. Spôsob, akým sa dostal spis k Maginovi, dá sa vysvetľovať rozlične. Novodobá ideová orientácia v *Apológii* je nezlučiteľná so scholastickým myslením jezuitu Gretsera, ktorého názory neskôr ostro kritizoval aj A. F. Kollár. (4, kap. V.)

Rekapituláciou indícií vyjadrených o Maginovom autorstve *Apológie* sa dá sledovať postup, ako sa vlastne nepriamemu svedectvu pripísala platnosť priameho dôkazu. Št. Katona r. 1798 bez bližšieho komentáru spojil s Maginovým menom slovo „apologus“. J. Balogh vpísal r. 1799 poznámku o Maginovom autorstve na 97. stranu v *Apológii*. Tu sa v skutočnosti píše o Št. Nozdrovicom, ktorý pôsobil v Dubnici do Maginovho príchodu r. 1719. Usudzoval na Maginovo autorstvo len podľa čirej zmienky o Nozdrovicom ako Maginovom predchodcovi. Katona r. 1806 spojil s Maginovým autorstvom len hypotetické „creditur“. S takouto výhradou („videtur“) prijal ho aj M. Rešetka r. 1820. J. Bučánsky, knihovník v dubnickej illésházyovskej knižnici, r. 1807 nevedel nič o autorovi *Apológie*. Juraj Pray, ktorý bol o desať rokov starší od Katonu a v Trnave pôsobil do r. 1777, dobre poznal *Apológiu* ako odpoveď Bencsikovi a r. 1774 uviedol jej autora ako anonyma. Ondrej Mésároš, pôsobiaci priamo v Dubnici v r. 1776—1804, nenašiel stopu o jej autorovi. Ani v životopise dubnického farára Magina neuviedol o tom nijakú zmienku. Pritom obranný spis nielenže dobre poznal, ale jej ideový obsah správne pochopil. Odráža sa to v jeho známom liste z r. 1786 [pozri našu štúdiu v HČ 1978, s. 248—249]. Genéza hypotetického „creditur“ potvrdzuje, že vlastne nejestvovalo nijaké priame svedectvo o Maginovom autorstve. Jeho feudalizmom determinovaný svetonáhľad je v ostrom protiklade so svetonázorom autora *Apológie*. O jej charaktere a autorstve podáva rozhodujúce slovo rekonštrukcia a interpretácia textu, napísaného bohatou rečou symbolov. Len tak sa dala ukryť do obranného spisu ideologická predstava o premene feudálnej politickej nadstavby, ideológia novodobého národa v konštitučnej monarchii. V *Apológii* sú protijezuitské invektívy na adresu vykonávateľov cenzúry (1, pr., s. 1—2) v čase, keď na viedenskom dvore jezuiti uplatňovali silný vplyv. Autor vyjadril viaceré výhrady proti viedenskému jezuitovi M. Bonbardimu. Pre nesúhlas s určitou jeho deriváciou sa mu doslova vysmieva: „Kto by ma zdržal hlasitého smiechu?“ (1, s. 49) Protijezuitským ostňom je zmienka o Jansenovi v súvislosti s bojom za spravodlivosť v gnozeologickom i politickom zmysle. (1, s. 113) Všetky Jansenove diela vrátane literatúry o ňom boli na cirkevnom indexe. V začiatočnom predslove venovanom Jozefovi Illésházymu, známemu rekatolizátorovi, sú početné formulácie naoko vyznievajúce prokatolícky. Nado všetko výrečné je poučenie pre čitateľa: „Lež aj na to ťa chcem upozorniť,

aby si, ak začneš čítať akokoľvek nejasný začiatok *Apológie*, nemyslel hneď, že musíš v ďalšom čítaní prestať. Čo sa totiž v ňom ako za oponou skrýva, to ďalšia reč prináša na jasné svetlo... Priatelia si pri rozprávaní počínali ako ozajstní herci.“ (1, ú., s. 4) A toto herecké umenie prejavuje autor v celej *Apológii* smelými výrokmí proti feudálnemu spoločenskému poriadku ukrytými práve pod zdanlivo prokatolíckou fasádou. Empirická a symbolová rekonštrukcia *Apológie*, na rozdiel od stereotypu s obsahovým výkladom, odhaľuje skutočný autorov zámer a jeho ideový a teoretický arzenál. Z faktov treba vyčítať symbolický obsah, bohatú reč symbolov, do ktorých ukryl autor dôležitú dobovú problematiku v takej podobe, aby unikla Argusovým očiam cenzorských kruhov. Práve symbolová rekonštrukcia a interpretácia donúti mŕtve fakty prehovoriť živou rečou a rekonštituovať z nich pôvodný stav. Bez tohto náročného prístupu ostane *Apológia* len zapečatenou knihou.

Slovenskí vzdelanci 18. stor. čerpali pre svoj obranný nacionalizmus práve z ideového arzenálu *Apológie* [pozri našu štúdiu v HČ, 1978, s. 227—258]. V apológii sa veľkomoravská tradícia prvý raz prezentuje ako politická zbraň na obranu Slovákov. Autor motivuje vznik Svätoplukovho štátu princípom spoločenskej zmluvy a prirodzeného práva. Svätopluka predstavuje ako reprezentanta štátnej moci, ktorý vládol v zhode so zákonmi. (1, s. 70) Jeho štátne spoločenstvo charakterizuje ako spoločenskú formáciu s prezenciou meštianstva a sedliactva (1, s. 65), ako zriadenie s demokraciou otrokárkeho Ríma. Panónii, ktorej teritórium sa kryje s územím novodobých Slovákov, priznáva v období, keď bola súčasťou Svätoplukovej ríše, štátnu prioritu a po vzniku ranouhorskeho štátu na tom istom území jej štátnu kontinuitu. Argumentáciou, že etnikum Slovákov má charakter historickej teritoriálnej kontinuity, rozrúša platnosť vlastníckeho práva na uhorské štátne územie. Novou štátnou ideológiou uhorského štátu, neuznávajúcou feudálne právo a opierajúcou sa o rímske právo, ktoré nepoznalo feudálne vzťahy, prezentoval ideu reformovať feudálnu monarchiu v štát zodpovedajúci ľudskej prirodzenosti. (Pozri našu štúdiu v HČ 1979).

Pod pojem „natio Slavica“ vkladá autor *Apológie* predstavu novodobého národa. Slovákov, dôsledne nazývaných panónskymi, považuje za spoločenstvo tvoriace kompaktný celok na spoločnom území (1, s. 66—68), ktoré v dávnej minulosti patrilo k Svätoplukovmu štátu a po jeho zániku pokračovala jeho štátna kontinuita v ranouhorskom štáte. (1, s. 58) Tomuto spoločenstvu priznáva spoločný pôvod (1, s. 48—49, 60, 61), spoločný jazyk, v ktorom sú zahrnuté nárečia (1, s. 66—67, 89), spoločné kultúrne tradície, odrážajúce sa v tých istých obyčajoch a odeve. (1, s. 59) Toto spoločenstvo prezentuje historickými tradíciami (1, ú., s. 4), v ktorých dominuje štátna tradícia, keď Slováci v dávnej Panónii boli štátotvorným faktorom v Svätoplukovom štáte. (1, s. 69—71) Autor charakterizuje slovenský novodobý národ v zmysle genetickom, geografickom a politickom. Hospodársky faktor vyznačuje v adekvátnych symboloch, napr. pri slovenských výrobcoch piva. (1, s. 88—89) Dáva im za vzor gdanských pivovarníkov vyvážajúcich pivo do Portugalska a Indie (1, s. 86), a tak im ukazuje perspektívu exportu piva aj do ďalších svetadielov prostredníctvom vtedajšej Východoindickej obchodnej spoločnosti.

Autor *Apológie* sa prezentuje novodobou etikou. S príslušníkom národa spája ušľachtilú vlastnosť — cnosť (1, ú., s. 3, 4) v zmysle čínorodého skutku ako hybnú silu v štáte novodobého typu. Národom pripisuje úlohu objavovať

a objasňovať vlastné historické tradície, aktívne na ne nadväzovať a ďalej ich rozvíjať, aby slávne tradície predkov „neslávne nezapadli prachom“. (1, ú., s. 4) Historizmus povyšuje na dôležitý zdroj upevňovania národného povedomia. Sám sa hlási do služieb histórie a prezentuje sa tendenciou napísať dejiny troch hlavných národov bývajúcich na spoločnej panónskej pôde objektívne bez toho, že „by sa v niečom urazila ich dôstojnosť“. (1, ú., s. 4, 28) Pod dôstojnosťou národa má na mysli jeho rovnosť pred zákonmi. Pri národoch akcentuje požiadavku vzájomnej úcty, čo v politickom slovníku znamená navzájom si priznávať a aprobovať rovnosť pred zákonmi. V nacionalizme vidí prejav nadradovania sa jedného národa nad druhý (1, ú., s. 3, 55), čo znamená popierať ich rovnakú ľudskú prirodzenosť a rovnosť. S národom spája slobodu ako neoddeliteľnú súčasť prirodzeného práva. (1, s. 110) Pod slobodou má na mysli rovnosť a nezávislosť národa. Rovnosť chápe v takom zmysle, že v spoločnom štáte nie je národ podrobený inému národu, ako vyjadruje v politickej téze: „Medzi rovnými nejestvuje nijaká podriadenosť.“ (1, s. 75) Pod nezávislosťou národa má na mysli jeho postavenie v štáte, v ktorom nepodlieha absolútnemu monarchovi, ale panovníkovi vládúcemu v zhode so zákonmi, ako akcentoval pri obyvateľstve severskej krajiny. (1, s. 40) Veľkomoravský, ranouhorský a novodobý uhorský štát vymaňuje z okovov feudalizmu a absolutizmu prostriedkami z oblasti rímskeho práva. Vznik všetkých troch štátnych útvarov rovnako motivuje princípom spoločenskej zmluvy a prirodzeného práva. Účel ich vzniku zdôvodňuje zabezpečením ochrany osobnej slobody a súkromného vlastníctva. Politická funkcia národnoobrannej systému v *Apológii* spočíva v dokazovaní štátnej priority panónskych Slovákov a ich štátnej kontinuity v ranouhorskom štáte a v zdôvodňovaní, podľa vzoru anglickej buržoáznej kompromisnej revolúcie, premeny súčasného feudálneho Uhorska v konštitučnú monarchiu v záujme rozvoja novej, pofeudálnej spoločnosti. Osobitné národy Slovákov, Maďarov a Nemcov, ktoré legislatívnym splynutím utvorila novodobý štát, získajú rovnosť pred zákonmi a súčasťou tejto rovnosti bude záštita ich vlastného národného jazyka a kultúrnych tradícií. Popri spoločnom jazyku latinskom zdôrazňuje autor otázku trilingvizmu, pod ktorým mal na mysli vzájomné ovládanie jazykov všetkých troch národov. (1, s. 89–90) Vychádza z predstavy, že Maďari a Nemci si osvoja jazyk Slovákov a títo opäť sa budú vedieť dohovoriť po nemecky a po maďarsky. (1, s. 90) V tomto vzájomnom dorozumívaní, v hovorovej komunikácii, videl prostriedok na zblížovanie príslušníkov jednotlivých národov, uľahčenú cestu k legislatívnemu splynutiu v štát novodobého typu.

Ideovopolitická orientácia, sociálne názory a myšlienka premeny feudálneho Uhorska u anonymného autora *Apológie* sú v plnej zhode so svetonázorom, so sociálnym, politickým a ekonomickým myslením Mateja Bela, ako potvrdzuje náš rozbor a analýza jeho monumentálneho diela v niekoľkých vzázkoch s ideou prebudovať zaostale feudálne Uhorsko v krajinu s vyspelejším spoločenským zriadením. Neblahá predestinácia o Belovom pietistickom svetonáhľade determinovala doterajší prístup historikov k tejto významnej slovenskej osobnosti. Jeho dielo, poprepletané bohatou rečou symbolov, do ktorých ukryl hlboký ideový obsah a zmysel, novú politickú a ekonomicko-sociálnu realitu, ostalo mimo záujmu historického skúmania ako neatraktívne a o jeho hodnote sa dodnes globálne vynášajú skôr rozpačité ako objektívne úsudky. Svedectvo o Belovom ideovopolitickom formovaní najvýraznejšie po-

dávajú jeho rukopisné a dodnes vôbec nevyužitú *Miscellanea scientifica* z jeho štúdia nesčíselného počtu filozofických, politických a ekonomických spisov z celého európskeho kontinentu. (7, Vol. II.) V nich sa odráža Belova cesta ku pokrokovému svetonázoru víťaziacemu nad feudálnym myslením. Doménou mu bola oblasť prirodzeného práva a spoločenskozmluvná teória vzniku štátu. Študoval Lockovo dielo *An Essay Concerning human Understanding*. (7, fol. 281—282) Sociálnu diskrimináciu považuje za komédiu, v ktorej jeden hrá úlohu kráľa a druhý úlohu žobráka. Koniec tejto hry vidí po smrti ľudí, keď sa od seba v ničom nelíšia. (7, fol. 306—307) Veľkú pozornosť venoval téze o Adamovej zvrchovanej moci a jej prenesení de iure divino na panovníka (7, fol. 314—315), na ktorej anglický monarchofil Robert Filmer vybudoval patriarchálnu teóriu vzniku štátu a ktorú na vznik uhorského štátu aplikoval M. Bencsik. Akým nezmieriteľným odporcom panovníkovej absolútnej moci bol Bel, potvrdzujú jeho poznámky pri štúdiu Hobbesovho *Leviatana*. V jeho filozofii nachádza veľké omyly a jeho teóriu absolútnej moci stotožňuje s absurdnou a nebezpečnou myšlienkou. Zdôrazňuje, že nijaký národ na svete nepovrhuje viac absolútnym vládcom ako práve Angličania, čo v revolúcii aj potvrdili. (7, fol. 295—296) Belove kritické poznámky dokazujú, ako sa formoval jeho svet názor, ako prekonal myslenie deistu, voľnomyšlienikára a vyústil do liberalizmu západoeurópskeho typu.

Bel sa prezentuje v rukopisných spisoch do r. 1722, (8; 10; 11 *Tabella... de publica oeconomia*, *De re vestiaria*, *De servitute*) ako odporca Verböczyho feudálneho šľachtického práva. Jeho orientácia na sociálnopolitický vývoj v starovekom Ríme sa datuje zhruba od r. 1710, ako svedčia jeho *Antiquitates Romanae*. (6) Robil si v nich poznámky zo štúdia spoločenského zriadenia v rímskom štáte s otrokárskou demokraciou. Podobne ako sa v *Apológii* zdôvodňuje vznik uhorského štátu podľa vzoru rímskeho štátu, Bel motivuje vznik ranouhorského štátu teóriou spoločenskej zmluvy a prirodzeného práva a teóriou súkromného vlastníctva, čiže s absenciou feudalizmu, ktorého začiatky vkladá až do Štefanovej vlády. (11, *De servitute*, fol. 17)

Bel absolvoval cestu po Uhorsku od Bratislavy smerom až do Sedmohradska a po návrate začal zhruba v r. 1716—1722 realizovať myšlienku na predstavu feudálneho Uhorska. Za prioritnú otázku považoval stav nevoľného sedliactva, ktoré vo feudálnych vzťahoch nemohlo mať účasť v novom spoločenskom vývoji. Preto vznikol spisok *De servitute* (11), v ktorom nastoľuje právne odstránenie nevoľníctva. Dielo *De re rustica* (9) malo za cieľ oboznámiť so všetkými odvetviami poľnohospodárstva, so spôsobom obživy a zamestnaní príslušníkov národov v Uhorsku (Slovákov, Maďarov, Nemcov, Rusínov, Srbov atď.). K nemu pripojil projekt na premenu feudálnej ekonomiky (8, *Tabella... de publica oeconomia*). V spisku *De re vestiaria* (10) diferencoval tradície, obyčaje a zvyky jednotlivých národov, ktorým priznával novodobý charakter a zvykol sa k novej sociálnej štruktúre. Jeho spis *Hungariae antiquae et novae Prodromus*, vydaný r. 1723 ako predchodca uvedených spisov, podával obraz o Uhorsku ako o krajine s neobyčajným prírodným bohatstvom, s nerastnými, surovinovými a inými zdrojmi. Jeho cieľom bolo upútať pozornosť na tieto zdroje a upozorniť, že sa z nich dá racionálnou technikou a novým spôsobom výroby ťažiť pre všetky hospodárske odvetvia, akcelerovať produktivitu a pôsobiť na vývoj novej sociálnej štruktúry.

Bel sa prejavuje v projekte na predstavu feudálneho Uhorska ako preni-

kavý politický a ekonomický mysliteľ. V oblasti poľnohospodárstva rátal so sedliakmi ako so samovýrobcami. Navrhoval, ako sa dá kumulovať peňažný kapitál a premieňať na obchodný. Banským mestám pripisoval podiel pri akumulácii peňažného kapitálu a jeho premenu na priemyselný. Celú ekonomiku miest a súkromného hospodárstva v krajine podriaďoval správe obchodnej rady. Navrhoval opatrenia pre rozvoj vnútorného a zahraničného obchodu, pre ktorý žiadal princíp liberalizmu v intenciách názorov anglického ekonomického teoretika Johna Locka, zakladateľa klasickej buržoáznej politickej ekonómie. Pre rozvoj obchodu navrhoval kanálmi spojiť Dunaj s Moravou, Odrou a Vislou a Uhorsku sprístupniť Baltické more, ďalej vyvážať obilie, dobytok, víno a iné produkty do Anglicka, Holandska a iných európskych štátov a prostredníctvom Východoindickej orientálnej spoločnosti aj do ďalších svetadielov. (8) Do sociálnej štruktúry novej spoločnosti rátal sedliactvo, meštianstvo z radu remeselníkov a kupcov, inteligenciu sedliackeho a remeselnického pôvodu. Vyzdvihoval vzdelávateľské úsilie generácie z nižších spoločenských vrstiev, ktorá vzdelaním predstihuje zemanov a šľachticov. Zdôrazňoval, že nadaní dedičania sa po vyštudovaní stávajú priamo oporou spoločnosti. U remeselníkov prírvukoval, že dokážu zastávať úrady rovnako úspešne ako v cudzine akademicky vzdelané osoby. U inteligencie plebejského a meštianskeho pôvodu oceňoval vysoký podiel pri výchove a šírení vzdelanosti. (10, *De re vestiaria*, fol. 14—17) Roľnícky a remeselnícky ľud stotožňoval so sociálnou zločkou, ktorá je od prírody usposobená pre fyzický a psychický rozvoj a schopná zastávať aj najnáročnejšiu úlohu v politickom a spoločenskom živote. (10)

Belove rukopisné diela, napísané do r. 1722 s ideologickou predstavou o premene feudálneho Uhorska v novú, pofeudálnu spoločnosť (8; 9; 10; 11), odrážajú vplyv ideí anglickej buržoáznej kompromisnej revolúcie 17. stor. Používa sa v nich taká istá reč symbolov ako v *Apológii*. Po ich rekonštrukcii a interpretácii, keď sa objasní ich obsah a skutočný zmysel v kontexte s dobovými súvislosťami a reáliami, dávajú rovnakú kvalitu ideologického, politického a ekonomického myslenia. Totožnosť ideologických predstáv, filozofických, politických a sociálnych názorov v *Apológii* a v Belových spisoch sa dá najlepšie konfrontovať v rukopisných *Miscellanea scientifica* (7), ktoré sú eklatantným svedectvom o jeho dôkladnom štúdiu bohatej európskej filozofickej, politickej, právnej, ekonomickej a inej literatúry. Spoločenskozmluvnou teóriou vzniku uhorského štátu a teóriou novodobého prirodzeného práva, osvojením si právnej normy z oblasti rímskeho práva a odvolávaním sa na vznik a vývoj predfeudálneho rímskeho štátu s otrokárskou demokraciou, zabezpečujúcou ochranu súkromného vlastníctva, predstavou o premene feudálnej stavovskej spoločnosti v novú, občiansku spoločnosť, o politickej forme jej existencie (konštitučná forma vlády) a o ideologickom programe novodobého národa v štáte monarchisticko-demokratického typu, bol autor *Apológie*, v skutočnosti Matej Bel, závislý od ideového a teoretického arzenálu Johna Locka, tvorcu ideológie anglickej buržoázie, ktorej pripadla úloha likvidovať feudalizmus a absolutizmus v období raného osvietenstva 17. stor.

1. *Murices nobilissimae et novissimae diaetae Posoniensis scriptori sparsi. Sive Apologia pro inclyto comitatu Trenchiniensi. Anno 1723. Puchovii 1728.* [Použité skratky: ú. — úvod k čitateľovi; pr. — predslov, bez paginácie.]
2. BENCSIK, M.: *Novissima diaeta nobilissima principis statuumque et ordinum inclyti regni Hungariae... Sive propositiones academicae lege nobilitares. Tyrnaviae 1722.*
3. LOCKE, J.: *Two Treatises of Government: In the Former the false Principles and Foundation of Sir Robert Filmer and his Followers are detected and owe overthrown. The Latter is an Essay Concerning the true original, extent and end of Civil-Government. London 1690.* V preklade J. Kráľa: *Dvě pojednání o vládě.* V prvním nesprávné zásady a základy sira Roberta Filmera a jeho následovníků se odkrývají a vyvracejí. Druhé je Zkoumání o pravém původu, rozsahu a účelu občanské vlády. Praha 1965.
4. KOLLÁR, A. Fr.: *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae... Vindobonae 1764.*
5. MARX, K. — ENGELS, F.: *O náboženstve.* Bratislava 1959.
6. BEL, M.: *Antiquitates Romanae in nucleo.* Rukop. odd. Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti (ďalej O. Sz. K.)
7. BEL, M.: *Miscellanea scientifica.* (Vol. II., fol. 357) Rukop. odd. O. Sz. K.
8. BEL, M.: *Tabella cogitationum privatarum de publica oeconomia regni Hungariae anno MDCCXXII mense Maio designata.* Mikrofilm v Historickom ústave SAV.
9. BEL, M.: *De re rustica Hungarorum.* Mikrofilm v HÚ SAV.
10. BEL, M.: *De re vestiaría et moribus Hungarorum.* Mikrofilm v HÚ SAV.
11. BEL, M.: *De servitute Hungarica: quos ius consuetudinarium jobbagyones vocat, dissertatio [Lanii Carpathii].* Rukopis v Bibliotheca Metropolitana v Ostrihome.
12. *Spisy k petičnej akcii trenčianskych zemanov v Országos Evangélikus Levéltár v Budapešti.*
13. *Korešpondencia Pavla Prileského a spisy podžupana Juraja Prileského v Štátnom ústrednom archíve SSR v Bratislave.*
14. *Kongregačný protokol Trenčianskej stolice v Štátnom oblastnom archíve v Nitre.*
15. *Snemový diárium Pavla Prileského z r. 1722—1723.* Rukop. odd. O. Sz. K.